Nevşehir Müzesi'nde Bulunan Bizans Dönemi Mimari ve Liturjik Taş Eserleri

Çiğdem Temple*

Bu yazıda, Nevşehir Müzesi'nde yer alan Bizans dönemine ait mimari ve liturjik taş eserler tanıtılacaktır[1]. Söz konusu eserler, daha önce yayınlanmamış olmalarıyla önem taşırlar. Nevşehir Müzesi'nde 14 Bizans dönemi eseri tespit edilmiştir. Bunların 5'i mimari öge (1 sütun kaidesi, 4 sütun başlığı), 9'u liturjik ögedir (1 templon sütunu, 2 başlığı ile monolit templon payesi, 1 başlığı ile monolit templon sütunu, 3 templon arşitravı, 1 altar kaidesi). Eserlerin üslup, motif, kompozisyon, bezeme tekniği, malzeme ve boyut gibi kriterlerle ele alınarak genel bir değerlendirmesi yapılmıştır.

Nevşehir, Orta Anadolu'da Kapadokya bölgesinde bulunmaktadır[2]. Gregorius mektuplarında Nyssa'da günümüze ulaşmayan bir kiliseden, kilise inşasında karşılaştığı zorluklardan ve kereste sıkıntısı yüzünden mermer ve taş kullanmak zorunda olduklarından, işin ehli usta tedariği gibi gününün sorunlarından bahseder[3]. Kapadokya Bizans dönemi mimarisine ilişkin ilk veriler 4. yüzyılda Nazianzos'lu Gregorius'un mektuplarından elde edilmektedir. Bizans Piskoposluk listelerinde Kapadokya bölgesi üç metropolise ayrılmıştır: 1. Kapadokya Prima-Kayseri Metropolis (Piskoposluk merkezleri: Thermarum Basilicarum, Nyssa, Camulianorum ve Ciscissi), 2 Kapadokya Secunda-Tyana Metropolis (Piskoposluk merkezleri: Cybistrorum, Faustinopolis, Sasimorum ve Balbissa), 3. Kapadokya Tertia-Mokissos/Justinianopolis Metropolis (Piskoposluk merkezleri: Nazianzi, Coloniae, Parnasi ve Doarorum)[4].

---

* Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Bölümü doktora öğrencisi; University of Maryland University College, Europe Division, Yarı-zamanlı Öğretim Görevlisi (Adjunct Faculty). ntemple1@faculty.ed.umuc.edu , nctemple@yahoo.com.

1 Araştırma iznimizi veren Nevşehir Müze Müdürü'ne teşekkürlerimizi sunarız. Adres: Kayseri cad. Türbe sok. No:1; Tel: 0 384 213 1447; E-posta: mail@nevsehirmuseum.com;
Web: www.nevsehirmuseums.com

2 Bizans İmparatorluğu döneminde her zaman önemli bir yerleşim bölgesi olan Kapadokya'nın coğrafi sınırları doğuda Armenia I ve II, batıda Lykaonia ve Galatya, kuzeyde Pontus ve güneyde Kilikia ve Kommagene ile belirlenmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Strabon 1993, 254.

3 Keenan 1943, 76.

4 Quien 1958, 368-417.

19. yüzyılda batılı seyyahların ilgi odağı durumundaki Küçük Asya kapsamında Kapadokya da bir çok seyyah tarafından ziyaret edilmiş ve yayınlarına girmiştir. J. M. Kinneir Kayseri ve Nyssa gibi şehirleri tanıtmış; fakat yapılar hakkında bilgi vermemiştir[5]. W. F. Ainsworth 1842'de yayınladığı iki ciltlik kitabının birinci cildinde Kapadokya bölgesini anlatır. Seyyah Tomarza, Viranşehir, Ortaköy, Güzelyurt, Hasandağ gibi yerleşimleri tanıttığı kitabında Sivrihisar Kızıl Kilise, Diokaesaeira'da bulunan Andreas Kilisesi ve Çanlı Kilise gibi yapılara da değinmektedir[6]. Bölge mimarisini daha bilimsel açıdan elen alan W. J. Hamilton Aksaray, Hasandağ, Helvadere ve Nyssa'da bulunmuş Viranşehir 1 numaralı kiliseyi ve Çanlı Kilise'yi tanıtmıştır[7]. Bilimsel yayınlardan H. Rott'un 1908 tarihli kitabı Kapadokya bölgesinin mimarisini tamamına yakın olarak içermektedir[8]. Eski Andaval Kilisesi, Çardakköy'deki Eski Cami, Çanlı Kilise, Gereme'deki Panagia Kilisesi, Tomarza Panagia Kilisesi, Buzluk-Persek, Skupi Kırk Martyr'ler Kilisesi ve Sivrihisar Kızıl Kilise bunlar içinde sayılabilir. W. Ramsay ve G. Bell'in ortak çalışması olan kitapta Kapadokya bölgesindeki serbest haç planlı yapılar değerlendirilmiştir[9]. F. Hild ve M. Restle'nin RBK için yazdıkları Kapadokya maddesi yapıları kısa fakat toplu olarak ele alması açısından ilk önemli yayındır[10]. Yazarlar birlikte ve ayrı olarak Tabula Imperii Bizantini serisi kapsamında Kapadokya ile ilgili üç cilt kitap yayınlamıştır[11]. Bunlardan M. Restle'nin yazdığı, serinin 3. cildinde bölgedeki tüm duvar kiliseleri incelenmiş; planları ve resimleri ayrı bir cilt olarak basılmıştır. Bunlar kitapta Anatepe, Sarıgöl, Soğanlı, Mokissos (4 kilise), Yedikapulu, Çavdarlık, Gereme (2 kilise), Tilköy, Çardakköy, Eski Andaval, Kayseri, Buzluk-Persek, Çukurkent, Çanlı Kilise, Satı, Sivrihisar Kızıl Kilise, Skupi, Tomarza, Akçadağ, Sivasa, Ambar Deresi, Belisırma, Çeltek, Süt Kilise, Yağdebaş, Mihaliç olarak sıralanmaktadır[12].

Nevşehir'in Bizans dönemi adı ve konumu tartışmalıdır. Küçük Asya'nın coğrafyası, tarihi ve arkeolojisine yönelik yayınında C. Texier, Nevşehir ile ilgili bilgi vermektedir. Texier kitabında, Rahip Cyrille'in haritasına ve Kayseri Rum Kilisesi'ne göre bugünkü Nevşehir'in Nyssa'nın yerinde bulunduğunu belirtmektedir[13]. Hatta Rum patrikhanesi tarafından Nevşehir Başpapazına Nyssa Papazı denildiğini söyler. Yine kitabının bir başka yerinde Nevşehir'e iki mil kadar uzaklıktaki mezarları ile önemli Nar Köyü'nün de Nyssa olabileceğini söyleyerek kendisiyle çelişki oluşturmaktadır[14]. Nyssa'nın Kızılırmak nehrinin

5 Kinneir 1818.
6 Ainsworth 1842, 1. cilt.
7 Hamilton 1842.
8 Rott 1908.
9 Ramsay-Bell 1909.
10 Hild- Restle 1978, 968-1115.
11 Hild 1977; Restle 1979; Hild-Restle 1981.
12 Restle 1979, 2 cilt.
13 Texier 2002, 3. cilt, 6.
14 Texier 2002, 3. cilt, 94.

güneyinde bugün Küçükkale'de, Harmandalı olarak bilinen köyün 1 km. kadar yakınında olduğu bilinmektedir[15].

Katalog[16]:

Mimari Ögeler:

1. Sütun Kaidesi (Resim 1)
Teşhir Salonu, Beyaz mermer
Ç: 57.5 cm.; Y: 29 cm.; Pl.G: 66.5 cm.; Pl.D: 60 cm. (k); Pl.Y: 9 cm.

Attika tipindedir. Kaide plinthusunda kısmen kırıklar mevcuttur. Dik açılı, profilsiz bir plinthus üzerinde dışbükey profilli torus ve bunun üzerinde dik açılı profil yer alır. Bu profilin üzerinde içbükey trokhilos bulunmaktadır. Trokhilosun üzerinde çapı alttakinden daha dar olan, biri dik açılı ve diğeri içbükey iki profil vardır. Alt ve üst yüzleri kaba yonu olan kaidenin diğer yüzleri düzgün işlenmiştir. Üst yüzünde 6.5 cm. çapında, 4 cm. derinliğinde bir kurşun yuvası ile kurşun akıtma kanalı yer alır.

2. Sütun Başlığı (Resim 2)
Teşhir Salonu, Sarımtrak mermer
Ç: 45 cm.; Y: 42.5 cm.; Ü.G: 63 cm.; Ü.D: 61 cm.; Ab.Y: 8.5 cm.

Korinth tipindeki sütun başlığının gövdesi, altta on, üstte sekiz akanthus yaprağından oluşan iki sıra akanthus çelengi ile çevrelenir. Alt sırada yapraklar kısa, kalın ve etli iken üst sıradaki yapraklar daha uzun olup; daha yüzeysel kabartma tekniğinde işlenmiş olarak karşımıza çıkmaktadır. Yapraklar derin damarlı ve ince dişlidirler. Kaulis çanağı bezemesizdir. Üstte köşelerde akanthus yaprakları abakus köşelerini alttan kavrar durumda işlenmiştir. Abakus köşeleri kırık olduğundan biçim vermemekle birlikte matkap oyukları yer yer göze çarpar. Abakus iki profillidir ve yaprak motifi bezemeli abakus çiçeği sadece bir yüzde mevcuttur. Üst yüzü görülememiş olan parçanın alt yüzü kaba yonudur. Diğer yüzler düzgün işlenmiştir.

3. Sütun Başlığı (Resim 3)
Bahçe, Kireçtaşı
Ç: 24 cm.; Y: 32 cm.; Ü.G: 31 cm.; Ü.D: 30.5 cm.

Kompozit tipteki bu küçük boyutlu başlık büyük oranda harap durumdadır. Başlık dört yüzde birer olmak üzere son derece stilize dört akantus yaprağı ile çevrelenir. Akanthuslar

15 Hild-Restle 1981, 246; Foss 1991, 1506.

16 Kısaltma Listesi:
Ab.Y: Abakus Yüksekliği; A.G: Alt Genişlik; A.D: Alt Derinlik; A.Ç: Alt Çap; Ç.: Çap; D: Derinlik; G.: Genişlik; Kat.no.: Katalog numarası; (k): Kırık; Pl.Y: Plinthus Yüksekliği; Pl.G: Plinthus Genişliği; Pl.D: Plinthus Derinliği; U.: Uzunluk; Ü.Ç: Üst Çap; Ü.D: Üst Derinlik; Ü.G: Üst Genişlik; Y.: Yükseklik.

arasında yan yapraklar yer alır. Alçak kabartma tekniğinde işlenmiş akanthuslar üstte 8.5 cm. çapında volütlerin arasında, dışa doğru açılarak daha kalın yapraklar olarak karşımıza çıkarlar. Volütler üç kıvrımlıdır. Alt ve üst yüzler kaba yonudur.

4. Sütun Başlığı (Resim 4)

Bahçe, Kireçtaşı

Ç: 25.5 cm.; Y: 26.5 cm.; Ü.G: 31 cm.; Ü.D: 30.5 cm.; Ab.Y: 4 cm.

İmpost tipinde başlık yüzeyi her yüzde birerden dört stilize palmet motif bezemelidir. Palmetler arasında köşelerde yaprak bezemeleri yer alır. Son derece alçak kabartma tekniğinde işlenmiş başlık sadeliği ile dikkat çeker. Abakus dik açılı düz bir profilden oluşur, bezemesizdir.

5. Sütun Başlığı (Resim 5)

Bahçe, Gri damarlı beyaz mermer

Ç: 35 cm.; Y: 37.5 cm.; Ü.G: 37 cm.; Ü.D: 21 cm.(k); Ab.Y: 9.5 cm.

Uzunlamasına ortadan kırık olan sütun başlığı çanak başlık tipindedir. Altta 4 cm. yüksekliğindeki bilezikte mevcut durumda beş yumurta motifi bezemesi yer alır. Özgününde on tane olmalıdırlar. Üstte günümüze altısı ulaşmış, abakusa yaslanan içbükey profilli ondört yiv motifi görülmektedir. Abakus kısmen kırıktır; iki düz profilli ve bezemesiz olarak karşımıza çıkar. Alt ve üst yüzü kaba yonu bırakılmış başlığın tüm yüzeyi düzgün işlenmiştir.

Liturjik Ögeler:

6. Templon Sütunu (Resim 6)

Bahçe, Beyaz mermer

Ç: 21.5 cm.; Y: 92 cm. (k)

Tüm yüzeyi düzgün işlenmiş olan sütun, üstte tek şeritli geçme motifli bezeme ile sonlanır. Geçmeler ortasında daire motifleri oluşturulmuştur. Bazıları ortada matkap deliklidir. Sütun altta kırık olup; yüzeyde kısmen tarak izleri mevcuttur. Üst yüzde 5.5 cm. çapında 2.5 cm. derinliğinde kurşun yuvası yer alır.

7. Templon Payesi (Resim 7)

Teşhir Salonu, Sarımtrak mermer

Y: 34 cm. (k); G: 20 cm.; D: 19.5 cm.

Alt kısmı kırık olan payenin ön yüzü bezemeli, diğer yüzleri bezemesizdir. Ön yüzde bir pano içinde kabartma tekniğinde işlenmiş kesişen dairelerin oluşturduğu dört sivri yapraklı çiçek motifli bezeme karşımıza çıkar. Çiçek motiflerinin aralarında kalan boşluklar kabartma daire motifleri ile doldurulmuştur. Paye üstte 16 cm. çapında dik açılı tek profilli kaide ile sonlanmaktadır. Kısmen aşınmalar olmakla beraber kaba yonudur.

8. Templon Paye ve Başlığı (Resim 8, 9)
Teşhir Salonu, Gri damarlı beyaz mermer
Y: 100 cm. (k); G: 23 cm.; D: 22 cm.

Başlığı ile monolit yapılmış olan sekizgen paye alt kısmından kırıktır. Paye üzerinde üç yüzde oyuklar mevcuttur. Üstte çapraz eksenlerde olmak üzere üç yüzde kesik piramit biçimli başlık alanları oluşturulmuştur. Bir yüz bezemesiz olarak bırakılmıştır. Başlık ön ve bir yan yüzde kabartma tekniğinde birer palmet motifi ile bezenmiştir. Diğer yan yüz ise birbirine simetrik olarak dayanmış stilize yarım motifli olarak karşımıza çıkar. Palmetlerin dip yapraklarının ortaları matkapla delinerek daha belirgin hale getirilmiştir. Tüm yüzleri düzgün işlenmiş olan paye üstte kaba yonudur.

9. Templon Paye ve Başlığı (Resim 10)
Bahçe, Gri damarlı beyaz mermer
Y: 89 cm. (k); G: 22 cm.; D: 21 cm.

Kat.no. 8 ile aynı özellikleri gösteren başlığı ile monolit sekizgen paye alttan kısmen kırıktır ve oldukça aşınmıştır. Başlık kat.no. 8'de olduğu gibi palmet ve yarım palmet motifleri ile bezenmiştir. Üst yüzde 4.5 cm. çapında 2 cm. derinliğinde kurşun yuvası mevcuttur.

10. Templon Sütun ve Başlığı (Resim 11)
Teşhir Salonu, Beyaz mermer
Y: 41 cm. (k); G: 26 cm.; D: 24 cm. (k)

Başlığı ile monolit olarak yapılmış olan sütunun mevcut yüksekliği 7 cm.dir. Arka yüzü kırık olan parça, aynı zamanda alttan ve üstten de kırık olarak karşımıza çıkar. Bezemesiz bir bilezik üzerindeki başlık kısmı, kabartma tekniğinde derin damarlı ve sivri yapraklı akanthus yaprağı ile bezenmiştir. Sütun ve başlık kısmı arka yüze doğru düzleşmektedir. Bu durum sütunun ikonostasisin duvara bitiştiği kısımda kullandığını göstermektedir. Monolit parça düzgün işçiliği ile dikkat çekmektedir.

11. Templon Arşitravı (Resim 12)
Teşhir Salonu, Beyaz mermer
U: 117.5 cm.; Y: 21.5 cm.; A.D: 22 cm.; Ü.D: 26 cm.;

Tamamı korunmuş olarak günümüze ulaşmış olan trapez kesitli arşitravın ön ve alt yüzleri bezemeli, arka ve iki yan yüz düzgün; üst yüzü kaba yonudur. Ön yüz kabartma tekniğinde kesişen dairelerin oluşturduğu dört sivri yapraklı çiçek motifi ile bezenmiştir. Alt yüzde yer alan içleri bezemeli beş daire motifi birbirleriyle ve kompozisyonu çevreleyen çerçeve ile düğümler oluşturarak birleşirler. Kısmen aşınmalara maruz kalmış olan bu yüzde soldan sağa birinci ve beşinci daireler çarkıfelek motifi, ikinci ve dördüncü daireler altı

yapraklı çiçek motifi ile doldurulmuştur. Ortadaki daire içindeki motif seçilememektedir. Çiçek motifleri aralarında matkap delikleri göze çarpar.

12. Templon Arşitravı (Resim 13)
Bahçe, Beyaz mermer
U: 174 cm.; Y: 20 cm.; A.D: 35 cm.; Ü.D: 44 cm.

Trapez kesitli arşitrav ön ve alt yüzlerde bezemeli, bir yan yüzde kısmen kırık, arka yüzde düzgün ve taraklı, üst yüzde kaba yonu olarak karşımıza çıkmaktadır. Ön yüzde merkezde kabartma tekniğinde iki şeritli madalyon içinde kolları matkap delikleri ile belirginleştirilmiş Malta haçı motifi yer almaktadır. Madalyonun iki yanından yanlara doğru uzanan şeritler uçları matkap delikli okucu motifi şeklinde sonlanır. Okucu ve madalyon arasındaki boşluklar birer yaprak motifi ile doldurulmuştur. Haçlı madalyon solunda kıvrık dal üzerinde yarım palmet motifi bezemesi vardır. Palmet dip yapraklarında matkap delikleri göze çarpar. Madalyon sağında birbirlerine düğümlerle bağlanmış beş daire motifi bulunur. Soldan birinci daire içi altı sivri yapraklı çiçek, ikinci daire sekiz yuvarlak yapraklı çiçek, üçüncü daire Malta haçı, dördüncü daire dört yapraklı yonca, beşinci daire ise çarkıfelek motifi bezemelidir. Düğümler üzerinde, çiçek yaprakları arasında ve haç kollarında matkap delikleri ile plastik bir etki yaratılmıştır. Bezemeli yüzey düz bir çerçeve içine alınmıştır. Üstte bezemesiz yüzey ile sonlanır. Alt yüzde kabartma tekniğinde motifli iki pano yer alır. Soldaki panoda kesişen dairelerin oluşturduğu dört sivri yapraklı çiçek motifi bezemesi vardır. Yaprak uçlarının birleşme noktaları matkap deliği ile belirlenmiştir. Sağdaki panoda birbirlerine ve çerçeveye düğümlerle bağlanan ikili şeritlerle oluşturulmuş üç daire vardır. İki yandaki daireler bir sivri ve bir yuvarlak yaprak sırasıyla, alternatif yerleştirilmiş sekiz yapraklı çiçek motiflidir. Ortadaki dairede altı sivri yapraklı çiçek motifi görülür. Yaprakların birleşme noktası ve aralarında; ayrıca düğümlerin ortalarında matkap delikleri bulunur. Panoların dışında kalan yüzey düzgün işlenmiştir ve kısmen tarak izleri mevcuttur.

13. Templon Arşitravı (Resim 14)
Bahçe, Beyaz mermer
U: 176 cm.; Y: 21 cm.; A.D: 24 cm.; Ü.D: 45 cm.

Ön ve alt yüzleri bezemeli olan arşitrav kat.no. 12 ile benzerlik göstermektedir. Trapez kesitli parça bir yan yüzde düzgün olup harç izleri görülmektedir. Diğer yan yüzde kısmen kırıklar mevcuttur. Alt yüzden arka yüze geçişte muhtemelen sonraki kullanım amacıyla kesilmiştir. Arka yüz düzgün, üst yüz kaba yonudur. Ön yüzdeki bezeme bir önceki örnekteki motif ve kompozisyondadır. Burada haçlı madalyon yerine stilize palmet motifi yer alır. Soldaki kıvrık dallı ve yarım palmetli motif örneğimizde palmet motifi ile sonlanmaktadır. Alt yüzde yine iki pano karşımıza çıkar. Soldaki panoda birbirlerine düğümlerle bağlanan ikili şeritlerle oluşturulmuş üç daire yer alır. Soldan birinci daire içinde

altı sivri yapraklı çiçek motifi, ortadaki dairede dört yuvarlak yapraklı çiçek motifi, son dairede ise bir sivri ve bir yuvarlak yaprak sırasıyla, alternatif olarak yerleştirilmiş sekiz yapraklı çiçek motifi görülür. Sağdaki panoda üç kare birim içinde çiçek motifi yer alır. Soldan birinci ve üçüncü çiçekler çapraz eksenlerde daha küçük boyutlu olmak üzere sekiz yapraklıdır. Ortadaki çiçek motifi bir sivri ve bir yuvarlak yaprak sırasıyla, alternatif yerleştirilmiş sekiz yapraklıdır. Panolar dışında kalan yüzeyde kısmen tarak izleri mevcuttur.

14. Altar Kaidesi (Resim 15)
Teşhir Salonu, Sarımtrak mermer
A.Ç: 37.5 cm.; Ü.Ç: 24 cm.; Y.: 82 cm.

Altar levhasının üstüne oturduğu kaide ortadan kırıktır; ayrıca alt yüzde de kısmen aşınmalar mevcuttur. Altta dışbükey kesitli bir torus üzerinde dik açılı düz profil yer almaktadır. Profilin üzerinde içbükey kesitli trochilostan çapı daha dar olan yine dik açılı profile geçilir. Kaideden ondört içbükey yiv bezemeli gövdeye geçilmektedir. Altar üstte biri içbükey ve diğeri dik açılı iki profille sonlanmaktadır. Altar üst yüzünde 14 cm. çapında ve 5 cm. derinliğinde kurşun yuvası bulunur. Tüm yüzey düzgün işlenmiştir.

Değerlendirme:

Nevşehir Müzesi'nde bulunan eserlerin envanter kayıtlarında nereden getirildikleri hakkında bir eser dışında bilgi mevcut değildir. Söz konusu eser kat.no. 2'de tanıttığımız korinth tipindeki sütun başlığıdır. Envanterinde Avanos-Ürgüp arasında bulunan Sarıhan'da devşirme olarak kullanıldığı bilgisi yer alır. Nereden getirildikleri belli olmayan bu parçaların bölgenin Bizans dönemi mimarisi düşünülerek değerlendirilmesi gerekir.

Müzede bulunan mimari işlevli eserler içerisindeki tek sütun kaidesi, erken dönem Bizans coğrafyasında sıklıkla karşımıza çıkan Attika tipinde olup, Y. Ötüken'in tipolojisine göre "A" tipine girmektedir[17]. Benzer örnekleri Bitinya'da Gölyazı'da, İznik Ayasofya'sında, Şile Kumbaba'da Turan Beler Kolleksiyonu'nda, Frigya'da Ortaca, Örencik ve Yeşildere'de, Likya'da Kumluca'da; Anadolu dışında Selanik'te Archeiropoeitos Kilisesi'nde 5.-6. yüzyıllara tarihlenen eserlerde görmekteyiz[18]. Kat.no. 2'deki Korinth sütun başlığı "Theodosius" dönemi ile ilişkilendirilen ince-dişli yaprak üslubunda olup, yaprakların birbirlerinden bağımsız yerleştirimiyle dikkat çeker. Üslupsal açıdan paralelleri Burgazada Metamorphosis Kilisesi'nde, Teselya'da Nea-Anchialos'ta A Bazilikası'nda 5. yüzyıl sonlarına ait başlıklarda karşımıza çıkar[19]. Müzede yer alan bir diğer başlık kompozit tipteki kat.no. 3 olarak tanıtılan parçadır.

17 Ötüken 1996, 161.
18 Ötüken 1996, Levha 152-153, 155, 24-2, 3, 4; 25-5; Peschlow, Peschlow-Bindokat ve Wörrle, 2002, 467-469, Resim 13a-b; Doğan 2006, 212, 213, Resim 5; Peschlow 2006, 57, Resim 9, 10.
19 Ousterhout-Akyürek 2001, 99, 217, Resim 4; Kautzsch 1936, 117, 118, Levha 24-375.

Tipinin yerel bir uygulaması olarak karşımıza çıkan başlığın benzerini tespit edemedik. Ancak gerek tip, gerekse volüt çapı ile erken döneme ait olduğu açıktır. Kat.no. 4'te yer alan impost tipteki sütun başlığı stilize palmet bezemesi ile dikkat çeker. Motif ve üslup açısından orta döneme ait olmalıdır. Teknik ve üslupsal benzerleri Başkent yakınında Silivri'de, Gebze'de, Bergama'da ve Bulgaristan'da Nessebar'da görülür[20]. Müzedeki son sütun başlığı (kat. no. 5) yiv motifli çanak başlıktır. Yivli çanak başlığın paralelleri 5. ve 6. yüzyıllarda başkentte, Didim'de, Xanthos'ta, Bursa çevresinde Bük'te, Ankara'da ve Afyon'da izlenir[21].

Liturjik işlevli eserlerden ilki, başlığa geçişi tek şeritli geçme motifi ile sağlanan templonda kullanılmış olması muhtemel sütundur (kat.no. 6). Bu tür sütunlar çoğunlukla başlıkları ile monolit olarak karşımıza çıkar[22]. Geçme motifi erken ve orta dönemlerde sevilen ve yoğun olarak kullanılan bir motiftir; dolayısıyla sadece motifle tarihlendirmek her zaman doğru sonuç vermeyebilir[23]. Ancak bizim örneğimizin yakın bir benzeri İstanbul'da Ayasofya Müzesi'nde 6. yüzyıla tarihli bir küçük sütun olarak görülür[24].

Kat.no. 7'de tanıtılan templon payesi kesişen dairelerin oluşturduğu dört sivri yapraklı çiçek motifleriyle bezelidir. Bu motif Bizans dünyasında erken dönemden itibaren maden sanatından, yer döşemelerine ve resim sanatına kadar her türlü sanat eserinde yoğun olarak kullanılmış bir motiftir. Anadolu ve Anadolu dışında 3. yüzyıldan 12. yüzyıla değin karşımıza çıkan bu motifin kullanıldığı örneğimizdeki gibi küçük daire motifleriyle birlikte kullanıldığı bir korniş parçası Antalya Arkeoloji Müzesi'nde yer almaktadır[25]. Aynı motifin varyasyonları Orta dönemde Demre Aziz Nikolaos Kilisesi'nde ve Kütahya çevresinde Çömlekçi'de görülmektedir[26]. Nevşehir Müzesi'nde bulunan örneği üslup açısından 6. yüzyıla tarihlenen Antalya'daki örnek ve Finike'den bir paye eşliğinde 6. yüzyıla tarihlendirmek mümkündür[27].

Başlığı ile monolit iki sekizgen templon payesi (kat.no. 8-9) başlığında yer alan palmet ve yarım palmet motifleri başkent kökenlidir[28]. Yerel üslup özellikleri sergileyen bu iki paye

20 Silivri, Gebze ve Nessebar paralelleri için bkz. Dennert 1997, 44, 46, 189, 190, Levha 15-82, 15-85, 17-94; Bergama örneği için bkz. Kautzsch 1936, 207, Levha 42-713a-b.

21 İstanbul için Tezcan 1989, 149, 156, 325, 327, 328, 335, Resim 170, 191, 192, 452, 458, 473; Didim için Peschlow 1975, 215, Levha 38-4; Xanthos için Sodini 1996, 209, Resim 15; Bük için Ötüken 1996, 175-176, Levha 28-5; Ankara örneği için Alpaslan 2001, 267, 268, 271, 272, Levha 2-3; Niewöhner 2007, 280, Levha 46-396, 397, 398, 399, 400; Afyon için Parman 2002, 181-182, Levha 109, 140.

22 Başlığı ile monolit örnek için bkz. Parman 2002, 118, Levha 39-33b.

23 Ötüken 1996, 70.

24 Tezcan 1989, 349, Resim 500.

25 Alpaslan-Doğan, 2008, 125-126, Resim 4.

26 Ötüken 1996, 475, Resim 6; Alpaslan 1996, 210-211, Resim 90-91; Niewöhner 2008, 324, Resim 27.

27 Alpaslan 2001a, 198, Resim 18.

28 Alpaslan 2001a, 197.

Bizans'ın orta dönemine ait Milet ve Bergama yakınlarında Paşaköy'de bulunan daha zengin bezemeleriyle dikkat çeken templon başlıklarıyla paralellik gösterirler[29]. Yine başlığı ile monolit bir diğer eser de kat.no. 10 olarak tanıtılan templon sütun ve başlığıdır. Yan kısmında bulunan blok ile Demre'de bulunan ve mermer işçiliği ile 11. yüzyıla tarihlendirilen templon başlığı ile monolit sütun başlıkları gibi olmalıdır[30]. Geniş bir biçimde açılmış akanthus yapraklarını tüm Bizans dönemlerinde görmek mümkündür. Ancak yaprakların biçiminden çok, işleniş üslubu tarihleme açısından önem taşımaktadır. Yüzeysel yaprak işlenişi 9. yüzyıldan başlayarak 11.-12. yüzyıllarda artarak devam eder[31]. Akanthus yaprak üslubu, benzerlerini Hosios Lukas'ta, Padua'da Ayasofya Kilisesi'nde ve Belediye Müzesi'nde, Atina Bizans Müzesi'nde gördüğümüz 11.-12. yüzyıllara tarihli başlıklarla eşliğinde 11-12. yüzyıllar içinde değerlendirilir[32].

Müzede bulunan trapez kesitli üç templon arşitravında Orta Bizans Dönemi motif repertuarı içinde en yaygın olarak kullanılan, içi çiçek ve/veya çarkıfelek, haç motifleriyle doldurulmuş birbirlerine düğümlerle bağlanan daireler ortak motif olarak karşımıza çıkar[33]. Bunlardan kat.no. 11'in ön yüzünde ve kat.no. 12'nin alt yüzünde sol panoda kesişen dairelerin oluşturduğu dört sivri yapraklı çiçek motifli bezeme vardır. Afyon Müzesi'nde üzerindeki yazıtla 10. yüzyıla tarihlenen bir templon arşitravı ile yine aynı müzeden bir templon levhası motif, teknik ve üslup açısından Nevşehir örneğine paralellik gösterirler[34]. Kat.no. 12 ve 13 muhtemelen aynı usta tarafından ya da aynı atölyede üretilmiş olmalıdırlar. Ön ve alt yüzlerdeki kompozisyon neredeyse aynı olup, motiflerde çeşitliliğe gidildiği görülür. Kıvrık dal üzerinde palmet ve yarım palmet motifleri İstanbul kökenli olup Bizans boyunca kullanılmış bir motiftir[35]. Burada yerel üslupta karşımıza çıkar. Nevşehir Müzesi'nde bulunan arşitravları 10.-11. yüzyılllar içinde değerlendirmek mümkündür.

Son eserimiz kat.no. 14'te yer alan altar kaidesi ya da ayağı denilen parçadır. Benzerleri Bitinya'da karşımıza çıkan kaide üzerindeki yiv bezemeleri ile erken dönemde yapılmış olmalıdır[36].

29 Dennert 1997, 196-197, Levha 28-156, 157.

30 Feld 1975, 361, Levha 117e-f.

31 Alpaslan-Doğan 2008, 127, Resim 8.

32 Dennert 1997, 113-114, 120, Levha 42-233, 234, 43-238, 46-255.

33 Orta dönemdeki benzer kompozisyon için bkz. Feld 1975, 370, 371, Levha 119c; Peschlow 1975, 227-229, Levha 44-4; Grabar 1976, 48, Levha XIIIc, XIVa, b; Salvatore-Lavermicocca 1980, 115, 120-122, Resim 26, 39-42; Alpaslan 2001b, 22, 23, Resim 22; Parman 2002, 99, 109, 110, Levha 5, 27-23; Niewöhner 2008, 325, 328, 340, Resim 30, 37a-b, 58c-d,

34 Parman 2002, 109, 110, 123, Levha 27-23; 47-48.

35 Alpaslan 2001a, 197; Alpaslan-Doğan 2008, 127.

36 Ötüken 1996, 122, Levha 18-1, 2. Bitinya örnekleri çanak biçimine yakın olmakla beraber tarihlendirilmeleri yapılmamıştır.

Tespit edilen Bizans dönemi taş eserlerin yoğunluğu, çeşitliliği ve kalitesi Kapadokya bölgesinde, taş süsleme açısından oldukça zengin bir Bizans mimarisinin varlığını göz önüne sermektedir. Erken ve orta dönemlere tarihli eserler, bölgede her iki dönemdeki inşa faaliyetlerine işaret etmeleri açısından önemlidirler. Nevşehir müzesi ile başlayan çalışmamız Kapadokya bölgesi taş işçiliğinin sanat tarihi içindeki yeri ve öneminin belirlenmesi açısından ilk adımımızdır.

Abstract

Byzantine Period Architectural and Liturgical Stoneworks in the Nevşehir Museum

This article will cover marble and stone works from the Byzantine period that have not been published until now. These artifacts are on exhibit in the Museum of Nevsehir which is a modern city in the Cappadocia region. Cappadocia was one of the first christianized regions in Anatolia and where the ecclesiastical system of the Byzantine Empire was first established. The architecture and wall paintings of the region have both been well researched and published throughout the years. However, the architectural sculptures from this region have not shared the same amount of research or attention. The museum houses 5 architectural and 9 liturgical elements which comprise the 14 exhibits that are displayed there and span from the early to middle Byzantine period. These exhibits indicate the importance of the local stonework and style used, and display the interactions with surrounding regions. This article will serve as our first attempt to demonstrate the significance of the Cappadocia region in the Byzantine period and will be followed by additional research to further prove this point.

Kaynakça

Ainsworth W. F. 1842, *Travels and Researches İn Asia Minor, Mesopotamia, Chaldea and Armenia*, London, 1. cilt.

Alpaslan-Doğan, S. 2008, "La Sculpture Byzantine en Lycie et á Antalya", *La Sculpture Byzantine VII^{é} – XII^{é} siècles* (ed. C. Pennas-C. Vanderheyde), BCH 49, Athens, s.123-138.

Alpaslan, S. 1996, *Antalya'nın Demre (Kale) İlçesindeki H. Nikolaos Kilisesi'nde Dini Ayinle İlgili Plastik Eserler* (Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara

Alpaslan, S. 2001a, "Architectural Sculpture in Constantinople and the Influence of the Capital in Anatolia", *Byzantine Constantinople: Monuments, Topography and Everyday Life* (ed. N. Necipoğlu), Leiden, s. 187-201.

Alpaslan, S. 2001b, "Anadolu Medeniyetleri Müzesi'ndeki Bizans Dönemi Taş Eserleri", *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 2000 Yıllığı*, Ankara, s. 265-299.

Dennert, M. 1997, *Mittelbyzantinische Kapitelle, Studien zu Typologie und Chronologie*, Bonn.

Doğan, S. 2006, "Likya'da Bizans Taş Yapıtları", *III. Uluslararası Likya Sempozyumu, Sempozyum Bildirileri*, cilt 1, s. 209-224.

Feld, O. 1975, "Die Innenausstattung der Nikolaoskirche in Myra", *Myra, Eine Lykische Metropole in antiker und byzantinischer Zeit* (ed. J. Borchhardt), Berlin, s. 360-428.

Foss, C. 1991, "Nyssa", *The Oxford Dictionary of Byzantium* (ed. A. Kazdhan), New York-Oxford, 1506.

Grabar, A. 1976, *Sculptures Byzantines du Moyen Age, II (XI[é]-XIV[é] siècle)*, Paris

Hamilton, W. J. 1842, *Researches in Asia Minor, Pontos and Armenia II*, London.

Hild, F. -M. Restle 1978, "Kappadokien", *Reallexikon zur Byzantinischen Kunst* (ed. K. Wessel-M. Restle), III, Stuttgart, 968-1115.

Hild, F. -M. Restle 1981, *Kappadokien (Kappadokia, Charsianon, Sebasteia und Lykandos* (Tabula Imperri Byzantini 2), Vienna.

Hild, F. 1977, *Das byzantinische Strassensystem in Kappadokien* (Tabula Imperri Byzantini 2), Vienna.

Kautzsch, R. 1936, *Kapitellstudien*, Berlin.

Keenan, Mary Emily 1943, "The Letters of St. Gregory of Nyssa", *Classical Weekly*, Vol. 37, no. 7, s. 75-77.

Kinneir, J. 1818, *Journey through Asia Minor, Armenia and Koordistan*, London.

Niewöhner, P. 2007, *Aizanoi, Dokimion und Anatolien, Stadt und Land, Siedlungs- und Steinmetzwesen vom späteren 4. bis ins 6. Jahrhundert n. Chr.*

Niewöhner, P. 2008, "Mittelbyzantinische Templonanlagen aus Anatolien die Sammlung des Archäologischen Museums Kütahya und ihr Kontext", *Istanbuler Mitteilungen 58*, s. 285-345.

Ousterhout, R. -E. Akyürek, 2001, "Burgazada'daki Metamorphosis Kilisesi", *Yıldız Demiriz'e Armağan* (ed. M. B. Tanman-U. Tükel), İstanbul, s. 93-105.

Ötüken, Y. 1996, "1995 yılı Demre Aziz Nikolaos Kilisesi Kazısı (S. Alpaslan, Mermer-taş buluntular)", *18. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara, s. 471-487.

Ötüken, Y. 1996, *Forschungen im Nordwestlichen Kleinasien Antike und Byzantinische Denkmäler in der Provinz Bursa* (Istanbuler Mitteilungen, Beiheft 41), Tübingen.

Parman, E. 2002, *Ortaçağda Bizans Döneminde Frigya (Phrygia) ve Bölge Müzelerindeki Bizans Taş Eserleri*, Eskişehir.

Peschlow, U. 1975, "Byzantinische Plastik in Didyma", *Istanbuler Mitteilungen 25*, s. 211-257.

Peschlow, U. 2006, "Dividing Interior Space in Early Byzantine Churches: The Barriers between the Nave and Aisles", *Thresholds of the Sacred* (ed. S. E. J. Gerstel), s. 53-71.

Peschlow, U., A. Peschlow-Bindokat ve M. Wörrle, 2002, "Die Sammlung Turan Beler in Kumbaba bei Şile (II) Antike und Byzantinische Denkmäler von der Bithynischen Schwarz-Meerküste", *Istanbuler Mittelungen 52*, s. 479-522.

Quien, M. Le 1958, *Oriens Christianus*, Graz.

Ramsay, W. M. -G. L. Bell 1909, *The Thousand and One Churches*, London.

Restle, M. 1979, *Studien zur frühbyzantinischen Architektur Kappadokiens* (Tabula Imperri Byzantini 3), 2 cilt, Vienna.

Rott, H. 1908, *Kleinasiatische Denkmäler aus Pisidien, Pamphylien,Kappadokien*, Leipzig.

Salvatore, M.-N. Lavermicocca 1980, "Sculture altomedievali e bizantine nel museo di S. Nicola di Bari. Note sulla topografia di Bari bizantina", *Rivista dell'Istituto Nazionale D'Archeologia e Storia* Dell'arte, III, s. 93-135.

Sodini, J. P. 1996, "La Basilique de L'Acropole Haute de Xanthos", *Anatolia Antiqua* 4, 209.

Strabon 1993, *Antik Anadolu Coğrafyası* (çev. A. Pekman), İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

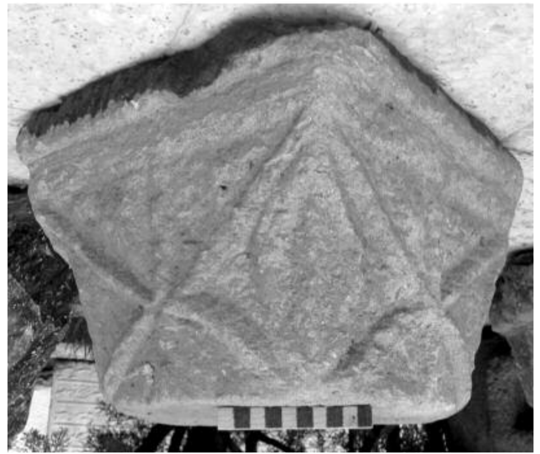
Texier, C. 2002, *Küçük Asya: Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi* (çev. Ali Suat), 3. cilt, İstanbul.

Tezcan, H. 1989, *Topkapı Sarayı ve Çevresinin Bizans Devri Arkeolojisi*, İstanbul.

Resim 1.

Resim 2.

Resim 3.

Resim 4.

Resim 5.

Resim 6.

Resim 7.

Resim 8.

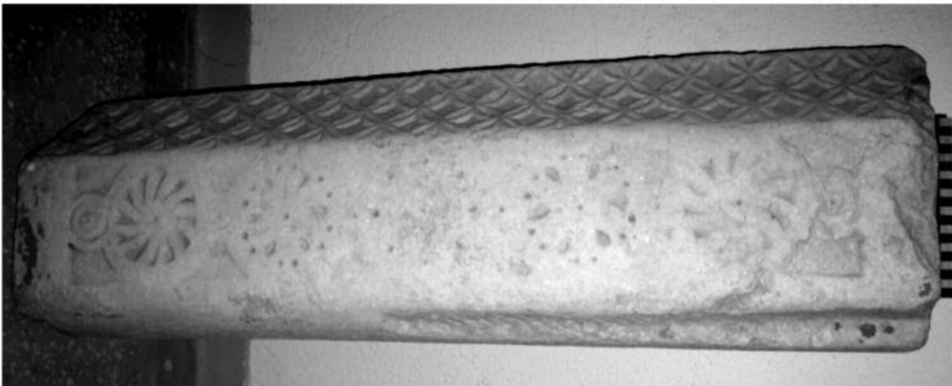
Resim 9.

Resim 10.

Resim 11.

Resim 12.

Resim 13.

Resim 14.

Resim 14.